

Новітня історія України

Ф. Г. Турченко

УТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: НЕЗАКІНЧЕНА ДИСКУСІЯ

У 2007 р. виповнилося 90 років створення Української Центральної Ради. Її роль в історії Української революції загальновідома. Цілком відповідає цій ролі й місце, яке займає вона в сучасній історіографії. Про діяльність Центральної Ради та її внесок в українське державотворення після проголошення незалежності України писало багато авторитетних вітчизняних і зарубіжних авторів. Можна констатувати, що ця тема назавжди викреслена з розряду «білих плям» історії. Разом з тим, як і у кожній багатоплановій проблемі, у вивченні Центральної Ради залишаються недостатньо досліджені аспекти, які вимагають додаткового, поглибленого аналізу. Виявляється, зокрема, що особливо мало відомо про перші дні Центральної Ради. Не знаємо навіть, які особи висунули ідею цієї організації і зробили перші кроки по її оформленню, яким числом слід датувати її утворення. З цим погоджуються всі, хто професійно досліджував історію Української Центральної Ради [1, с.64]. І хоча протягом останніх років про Центральну Раду писали багато авторів, але дати чітку картину її формування нікому не вдавалося. У результаті сучасний читач має неповну, досить фрагментарну картину, яку В. Верстюк характеризує так: «Певно ми ніколи не дізнаємося, хто перший персонально і яким чином видав ідею створення саме такої організації, сформулював її назву, виявив організаційну ініціативу». В цій картині лише про одну, але про дуже важливу обставину, автор говорить ствердно: «...В загальному плані відомо, що це зробило Товариство українських поступовців» [2, с.5]. В. Солдатенко в своїй фундаментальній монографії про Українську революцію також стверджує, що «ініціаторами утворення координаційного центру визвольного руху» були члени ТУП, а сам процес представляє у такому вигляді:

«Уже 3 березня 1917 р. з ініціативи Товариства українських поступовців (ТУП) у київському клубі “Родина” відбулися збори представників українських організацій. За повідомленням “Киевской Мысли” в них брало участь близько 100 осіб. Поряд із “старою гвардією” – тупівцями – на зборах були присутні представники щойно посталих національних організацій – переважно зі студентської молоді. Саме тоді народилася ідея створення спеціальної організації для координування українського руху. Логічна була й пропозиція назвати її Центральною Радою...

Характерно, що намагання тупівців перебрати на себе зверхні функції не знайшли підтримки в учасників зборів. З ініціативи Д. Антоновича й інших учасників зібрання новий орган було вирішено формувати як коаліційний, з представників усіх національних організацій, хоча деякі з них перебували лише в зародковій стадії.

Наступного дня відбулися ще велелюдніші збори, які поповнили комітет Центральної Ради» [3, с.136,134].

Дослідник вважає, що факт «створення Центральної Ради, започаткований Товариством українських поступовців», є «реальним, неспростовним знанням, що має під собою досить широкую документальну базу і майже ніким [...] не спростовується» [4, с.106].

У свій час ми поставили під сумнів обґрунтованість наведеної вище схеми утворення Центральної Ради [5, с.210]. Чи справді в її основу покладено неспростовні знання? Зокрема, на підставі яких документів «неспростовно» доведено, що ідея, назва і ініціатива створення Центральної Ради належала поступовцям, що цей процес «з ініціативи ТУП» розпочався 3 березня 1917 р.? Чому, врешті-решт, члени ТУП – «ініціатори утворення Центральної Ради» – упустили ініціативу?

Прагнення одержати переконливі відповіді на ці питання цілком природне, враховуючи величезне значення Центральної Ради в історії українського державотворення. До цього спонукає також та обставина, що в літературі існують й інші версії утворення УЦР. Так, прихильники однієї з них,

сформульованої закордонним автором П. Мірчуком, пов'язують початок організаційного оформлення Української Центральної Ради з діяльністю українського самостійника М. Міхновського і датують його 3 (16) березня 1917 р. [6, с.55] Іншу версію сформулював Р. Млиновецький (Р. Бжеський), який стверджує, що створення УЦР ініціювало «Братство самостійників» 2(15) березня 1917 р. [7, с.98]. В обох випадках мова йде про ініціативну роль у створенні Центральної Ради представників самостійницької політичної течії – опонентів Товариства українських поступовців, що, як відомо, у переважній більшості своїй стояло на засадах національно-територіальної автономії України. Що ж стосується самого Товариства, то воно, за переконанням прихильників цих версій, вступило в процес творення Центральної Ради пізніше, прагнучи вирвати з рук самостійників політичну ініціативу. Р. Млиновецький пише про паралельне існування деякий час двох організацій з однаковою назвою – «Українська Центральна Рада» [7, с.99].

На відміну від «поступовської» версії, яка сприймається В. Солдатенком як «реальне, неспростовне знання», «самостійницькі» варіанти відкидаються ним як документально необґрунтовані, надумані і безпідставні. Він пише, що на початку березня 1917 р. члени ТУП пішли на «створення однієї та єдиної Центральної Ради». Вказується також про активність соціалістів у цьому процесі. Що ж стосується самостійників, то, на його думку, «поодинокі з них витворювали не окрему (першинську) Центральну Раду, а брали участь у створенні, а потім діяльності єдиного органу» [4, с.107].

В умовах, коли існують різні точки зору на проблему виникнення Центральної Ради, ми пропонуємо ще раз звернутися до джерел, на підставі яких автори формулювали свої висновки. Слід проаналізувати ці джерела і визначити, про що вони свідчать насправді. Цим, звичайно, не ставиться під сумнів наукова сумлінність дослідників Центральної Ради. Мова йде про спробу виявити у вже відомих джерелах нові пласти інформації. Сподіваємося, це допоможе вивести дискусію про утворення Центральної Ради із сфери схоластики, у якій вона, на наш погляд, сьогодні перебуває, в поле документальної доказовості. Але, перш ніж перейти до аналізу інформаційних можливостей джерел, варто згадати, яким був загальний контекст подій.

Революція в Петрограді перемогла 27 лютого 1917 р. Інформація про перехід влади до Тимчасового Комітету Державної Думи дійшла до Києва вже 28 лютого о третій годині дня через службовців управління Південно-Західної залізниці і в обхід цензури була вивішена для ознайомлення [8, с.1; 9, с.51; 1, с.62]. Вже ввечері про зміст цієї телеграми заговорили в Києві. Але наступного дня, 1 березня, київські газети не надрукували про революцію жодного слова, хоча часу для підготовки такої публікації було вдосталь. Цензура продовжувала діяти, а повідомлення, яке було поширене на залізничних станціях, за розпорядженням адміністрації було зняте [10, с.128]. Незважаючи на це, події в столиці Росії жваво обговорювалися в суспільстві.

В історичних дослідженнях наводиться інформація про декілька важливих зустрічей, зборів і нарад, які відбулися в перші дні революції у Києві і мали важливі політичні наслідки. Так, 28 лютого, негайно після отримання телеграми з Петрограда, у приміщенні Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст відбулася екстрена нарада з участю членів Комітету, які одночасно входили до ради ТУП. «Майже цілий комітет був в комплекті... Не розходилися до пізньої ночі, обговорюючи події в країні» [11, с.81], – пише Д. Дорошенко.

Наступного дня, 1 березня 1917 р., за свідченням того ж Д. Дорошенка, у помешканні командуючого Київського військового округу ген. Ходоровича на нараду зібралися представники місцевої влади і громадських організацій. Не маючи ясності щодо характеру подій в Петрограді, члени наради вагалися. Частина присутніх запропонувала звернутися до населення із відозвою про революцію і заклик до спокою, інші, включаючи Ходоровича, пропонували почекати вказівок від вищої військової влади [11, с.81]. М. Грушевський так змальовував настрої київської бюрократії: «...Відомостей про революцію... місцева адміністрація не пускала, думаючи, що все це, можливо, тільки проминаючий епізод, і стара власть ще поверне свої позиції» [10, с.130]. Вирішили звернутися по телеграфу до командуючого Південно-Західного фронту ген. Брусилова із запитанням: «Як поставиться армія до перевороту?» Генерал ухилився від прямої відповіді [11, с.81]. У результаті, 2 березня інформація про революцію знову не попала на шпальти київських газет.

Лише 3 березня кияни, нарешті, дізналися з газет, що в країні відбулася революція і стара влада перестала існувати. Це дало потужний імпульс для розгортання боротьби політичних сил за владу.

4 березня у міській думі представники громадських організацій і політичних партій провели збори, на яких було обрано виконавчий комітет Ради об'єднаних громадських організацій у складі 12 осіб. Від різних груп українців, за даними Д. Дорошенка, до комітету увійшло п'ять чоловік: барон Ф. Штейнгель, А. Ніковський, С. Єфремов, М. Паламарчук, М. Порш. Перші три були членами ТУП [9, с.51].

Українські організації були представлені і в інших владних структурах нового режиму, зокрема в губернському виконавчому комітеті при губернському комісарові М. Суковкіну.

Для повноти картини зазначимо, що в перших числах березня відбувалося також формування ще одного органу, який відіграв важливу роль у дальших подіях – Київської ради робітничих депутатів, установчі збори якої відбулися також 4 березня.

На цьому фоні відбувалося формування Центральної Ради.

Перейдемо до аналізу документальної бази, на підставі якої зроблено висновок про організаційну ініціативу і пріоритет ТУП при створенні Центральної Ради. Виявляється (принаймні, якщо судити по монографії В. Ф. Солдатенка і авторів, на яких він посилається), вона не така вже й широка. Це декілька газетних публікацій і спомини Є. Чикаленка, Д. Дорошенка, М. Грушевського і деяких інших діячів Української революції. Звернемося спочатку до публікацій в газеті «Киевская Мысль», яку прийнято вважати «добре поінформованою».

У замітці «Среди украинцев», надрукованій у суботу 4 березня (17 березня за н.ст.), повідомляється, що 3 березня ввечері відбулися багатолюдні збори (понад 100 чол. з Києва і провінції) «представників українських організацій і груп. Збори вітали Тимчасовий уряд». У цьому матеріалі *вперше* згадується про існування Центральної Ради. Але точно не вказано, що Центральна Рада була створена саме на вечірніх зборах 3 березня і що це результат ініціативи діячів ТУП. Щоб переконатися у цьому, відтворимо фрагмент замітки мовою оригіналу:

«По прочтению телеграмм и личных сообщений представителей собрание единогласно приветствовало образование нового правительства и постановило оказывать ему всяческое содействие. Были выбраны представители в числе 10 человек для участия в городском и других комитетах, где потребуются представительство украинских организаций. Собрание очень горячо приняло предложение “Центральной Рады” о посылке депутации в Петроград для заявления новому правительству о неотложных нуждах украинского народа».

Автор замітки, схоже, уважно слідкував за появою нових організацій і зафіксував вибори на зборах «представителей в числе 10 человек» для участі в міському та інших комітетах, але про факт створення Центральної Ради, пропозицію якої, за його ж оцінкою, «горячо приняло собрание», не написав ні слова. Напевне, він про це нічого не знав. Структура тексту дає підстави для припущення, що Центральна Рада була лише однією з «українських організацій і груп», представники яких були присутні на зборах 3 березня. Судячи з тексту, вона була створена раніше і поза цими зборами.

5 березня та ж «Киевская Мысль» повідомила, що «вчора», тобто 4 березня, відбулися досить багатолюдні збори членів різноманітних українських організацій, які «об'єдналися і увійшли до складу комітету “Центральна Рада”». До цього комітету приєдналася також і українська молодь».

Таким чином, ці газетні замітки не дають підстав для висновку, що саме ТУП започаткувало створення Центральної Ради. Як акт колективної творчості різних громадських і політичних сил в газеті постає об'єднання, яке оформилося 4 березня і яке автор називає «комітетом “Центральна Рада”». Але невідомо, хто і коли організував «Центральну Раду», яка публічно заявила про себе вже 3 березня. Напевне, саме ця сила може вважатися творцем ідеї і, використовуючи сучасну термінологію, відповідного «політичного бренду».

Можливо, відповідь на питання про ініціаторів утворення Центральної Ради дають інші джерела, зокрема мемуарні?

Звернемося, перш за все, до «Уривків із споминів за 1917 рік» Є. Чикаленка, одного з лідерів ТУП. У своїх «Полемічних заувагах» на нашу книгу про Миколу Міхновського В. Солдатенко наводить фрагмент, який, за його переконанням, «прямо свідчить проти думки про створення двох центрів українського визвольного руху в перші дні березня 1917 р.» і вказує, що такий центр був лише один, поступовський [4, с.106,107].

Чикаленко пише:

«На друге, чи на третє засідання» (дата не вказується. – Авт.) ради ТУП, які з початком революції збиралися *щовечора в клубі* при «Просвіті» «прийшли: І. Стешенко, Д. Антонович та О. Степаненко, як представники якихось десяти соціалістичних організацій... Вони рішучо заявили, що вважають свої організації рівноправними з ТУПівською і вимагають, щоб у раду увійшло від кожної їхньої організації по скільки ж делегатів, скільки є членів ТУПівської ради. Незважаючи на наші доводи, що ТУПівська рада є тільки Виконавчий орган безпартійної організації, яка має свої громади майже по всіх містах України, в які входять і поодинокі соціалісти, вони стояли на тому, що вони є делегатами теж від всеукраїнських соціалістичних організацій, і коли ми не згодимося прийняти їх, то вони заснують окрему раду, і пішли на нараду до Педагогічного Музею. *Щоб не розбивати сил і не витворювати нових центрів*, ми вирішили з'єднатися із тими “делегатами від соціалістичних організацій”, і таким чином повстала Центральна Рада» [12, с.254,255].

Чи справді наведений фрагмент мемуарів Є. Чикаленка «прямо свідчить проти думки про створення двох центрів українського визвольного руху» в перші дні березня 1917 р.? Адже автор справді чітко вказує на намір поступовців «не розбивати сил і не витворювати нових центрів...».

Щоб одержати відповідь на це питання, слід, перш за все, визначитися з термінологією. Що мається на увазі, коли говориться про «два центри українського визвольного руху»? Якщо мова йде про одночасне співіснування двох організацій з однаковою назвою – «Українська Центральна Рада», то, звичайно, Є. Чикаленко про це не пише. Цього немає в жодному джерелі, введеному в науковий обіг. Як про доведений факт у рецензованій В. Солдатенком книзі про це не говоримо й ми. Але це не означає, що двох центрів (якщо під терміном «центр» розуміти, наведене у словниках: «місце

зосередження громадсько-політичної діяльності» чи «керівний орган») не існувало взагалі. З контексту фрагмента випливає, що намір «не розбивати сил» з'явився у поступовців після досить гострих і напружених дискусій з «делегатами від соціалістичних організацій...», коли поступовці усвідомили, що насправді *сили* «розбиті», що перед ними досить непоступливі опоненти з власними поглядами на майбутнє. Лише після цього поступовці йдуть на поступки (*на жаль, дата не наводиться. – Ф.Т.*), внаслідок чого з'являється Центральна Рада як результат співдіяння ТУП і їх політичних опонентів і як спроба подолання розколу. Існування двох центрів українського руху в березні 1917 р. з цього фрагменту мемуарів Є. Чикаленка проглядається чітко. Окреслимо їх.

По-перше, діяв ТУП, який претендував на роль загальнонаціонального об'єднання, але на власній основі. Є. Чикаленко не пише, що на зборах Товариства мова зайшла про необхідність створювати якусь цілком нову організацію, та ще й називати її «Центральною Радою». Навпаки, його «Уривок із споминів» чітко свідчить, що розроблялися далекосяжні плани зміцнення реально існуючого Товариства на чолі з його радою. Зокрема, говорилося про необхідність проведення з'їзду ТУП, намічались навіть секретарі в різних сферах діяльності і планувалося скликання Всеукраїнського конгресу [12, с.254]. Чи можна ці наміри і дії членів ТУП кваліфікувати як ініціативу і початок створення Центральної Ради? Звичайно, ні. Поступовці працювали над власним політичним проектом, в центрі якого бачили свою організацію. Цей проект мав дуже мало спільного з тією Українською Центральною Радою, що врешті-решт постала.

По-друге, незалежно від ТУП, досить активно діяла група, яку представляли І. Стешенко, Д. Антонович і О. Степаненко. Про те, *коли і як* вона склалася, про її внутрішню структуру Є. Чикаленко нічого не пише. Але чітко говорить про план: створити загальнонаціональну організацію на коаліційних засадах. Досить детально описується і поведінка цієї групи: за власною волею вона прийшла на переговори з радою ТУП, досить жорстко вела їх, обстоюючи власні позиції, а потім – коли поступовці відмовилися йти на поступки – вирішила перервати дискусію, пригрозила створити *окрему раду* і навіть пішла на власну нараду до Педагогічного музею, майбутньої резиденції Центральної Ради. Про що говорилося на цій нараді – Є. Чикаленку, напевне, не було відомо. Цілком можливо, там могли прийняти рішення про створення, на протигагу планам ради ТУП, власної організації, або «окремої ради» (чому б її не назвати «Центральною?»), без поступовців, але з представництвом «десяти» соціалістичних організацій та інших груп.

Співіснування двох центрів і боротьба між ними не обмежилися зборами українських організацій 3 і 4 березня 1917 р., які були зафіксовані пресою. Хоча 4 березня поступовці змушені були погодитися на пропозицію опонентів, гостра суперечка продовжувалася і в наступні дні. Зокрема, нею супроводжувалися вибори президії УЦР та голів комісій при ній, які завершилися 7 березня і закріпили коаліційний характер Центральної Ради. В. Верстюк висловлює припущення, що міжпартійна боротьба розтягнулася в часі майже на 10 днів і досить істотно відбилася на виборі проводу Центральної Ради, у т. ч. Голови Ради М. Грушевського [1, с.65,68]. Від нього сторони сподівалися «примирення всіх суперечностей і об'єднання на спільній роботі заради громадського добра» [11, с.87].

Отже, якщо співставляти обидва проекти, то цілком очевидно, що другий з них, представлений на початку переговорів групою Стешенка-Антоновича-Степаненка, був ближче до тієї Центральної Ради, яка у кінцевому рахунку була створена. Напевне, цю обставину слід враховувати, коли мова заходить про ініціативу в «започаткуванні» створення УЦР.

У пошуках фактів і аргументів історики часто звертаються також до мемуарів «Мої спомины про недавнє і давнє минуле», які належать Д. Дорошенку, та до його «Історії України. 1917–1923 рр.», перший том якої присвячений Центральній Раді. Д. Дорошенко – відомий історик і політичний діяч, член ради ТУП – під час Лютневої революції жив у Києві, але учасником зборів, де вирішувалося питання про утворення Центральної Ради, не був [3, с.135]. Однак він міг багато знати з розповідей інших. Нарешті, Д. Дорошенко, осмислюючи процес утворення Центральної Ради, ще в рукопису користувався мемуарами Є. Чикаленка [9, с.54]. Порівняння текстів свідчить, що він повністю, навіть у дрібницях, солідаризується з усім, що там було написано. Не дивно, що в нього є прямі запозичення з тексту Є. Чикаленка, хоча зустрічається й цілком оригінальний матеріал.

У споминах Д. Дорошенко пише:

«Як тільки розійшлися чутки про переворот в Петрограді, зійшлася рада “Товариства Українських поступовців”. ...Зібралися не тільки члени ради, але й чимало рядових членів організації; прийшли представники студентської молоді; проінформовано було про політичні новини, прийнято до відома, що українці ввійшли до міського Виконавчого Комітету... Було вирішено сходитися щодня, щоб бути в курсі цілого руху і старатись захопити в ньому по змозі впливові позиції.

На другий чи третій день засідання ради прийшло двох священників... Прийшли представники від робітників, явилось кілька солдатів, ці останні – від вже сформованих українських громад в різних військових частинах. Присутні на наших зборах капітан Гон і поручик Микола Міхновський заявили, що вони вже ведуть роботу по влаштуванню українського військового клубу. Все це свідчило, що українці в Києві виявляють з себе певну громадську силу...

Тоді було рішено заложити загальну організацію, яка ... об'єднувала б всі українські організації й стала б на чолі руху. Ухвалено було назвати її "Центральною Радою". Було багато суперечок щодо форми організації та її складу. З одного боку члени старого "ТУП" настоювали на тому, щоб в основу організації було покладено вже існуючу всеукраїнську організацію "Товариство Українських Поступовців"... З другого боку представники молоді та численних, нараз посталих соціалістичних організацій, вимагали, щоб Центральна Рада складалася відразу по партійному принципу. ... Переспорити й переконати людей з демагогічним нахилом дуже важко, то скільки не сперечалися й не горячилися при формуванні Центральної Ради, але складати її довелося по принципі партійному» [11, с.85].

Щоб дати оцінку наведеній у цьому фрагменті інформації, слід визначити, коли саме відбулися описані в ньому події, зокрема, *«перші збори ТУП»*. Д. Дорошенко, як і його попередник Є. Чикаленко, описані події точно не датує. Як зазначалося вище, інформація про події в Петрограді стала відома в київських верхах 28 лютого. Але мало ймовірно, щоб зразу ж зібралися не лише члени ради ТУП, але й «чимало рядових членів організації». Про переворот в Петрограді в Києві знали тоді порівняно мало. До того ж, цього дня (*«до пізньої ночі»*) відбувалися збори Комітету південно-західного фронту Всеросійського союзу міст, у яких брала участь верхівка ТУП. Теоретично збори могли відбутися 1 березня. Однак *«на перших зборах»* не могла прозвучати інформація, що українці включені до складу міського Виконавчого Комітету. За даними того ж-таки Д. Дорошенка, це трапилося 4 березня. То ж абсолютно неможливо на підставі цього фрагменту визначити, на яке число припадає це засідання, а особливо *«другий чи третій день»*, коли було прийняте рішення про утворення Центральної Ради і визначено партійний принцип її формування. Події у цьому фрагменті переплутані і явно зміщені у часі. Точно датувати їх на підставі наведеної в ньому інформації неможливо.

Для мемуарів така невизначеність не є чимось надзвичайним. Тому звернемося до наукової праці – першого тому «Історії України. 1917–1923 рр.» Д. Дорошенка, присвяченої Добі Центральної Ради. Історик пише:

«...Спочатку рада ТУПу сама думала стати загальним об'єднуючим центром, але на збори її (дата зборів не називається. – Ф. Т.) з'явилися І. Стешенко, Д. Антонович і Ол. Степаненко, як представники українських соціалістичних організацій і домагались, щоб до ради (ТУП. – Ф. Т.) було прийнято представників від цих організацій, в такому ж числі, скільки було й членів ТУПівської ради. Щоб не розбивати сил і не утворювати двох центрів, рада ТУПу погодилася на домагання соціалістичних представників, із тим, щоб до нового осередкового органу, для якого було прийнято назву Центральної Ради, входили представники від різних нових організацій. Так утворилася Центральна Рада, до складу якої ж зразу увійшли крім членів ТУПу представники українських соціал-демократів, українців-військових, від українців-робітників, від кооперативів, студентів, від православного духовенства міста Києва..., від різних товариств..., громад і гуртків...»

Як формальну дату заснування Української Ради приймають 17 березня за новим стилем (4 березня за ст.ст.)» [9, с.52].

Звертає на себе увагу той факт, що з 3 березня 1917 р. Д. Дорошенко не пов'язує ніяких важливих подій. Датою заснування Центральної Ради, правда формальною, він вважає 4 березня. Саме тоді, за даними газети «Киевская Мысль», відбулися досить багатолюдні збори членів різноманітних українських організацій, які *«об'єдналися і увійшли до складу комітету "Центральна Рада"»*. Напевне, з цим днем березня можна пов'язати події, описані в наведеному фрагменті Д. Дорошенка. Але ні у Чикаленка, ні у Дорошенка немає ніяких – прямих чи непрямих – даних, які б засвідчили, що назву Центральна Рада дали члени ТУП. Цю назву могли запропонувати й інші суб'єкти її створення. Адже, повторюємо, Українська Центральна Рада, яка врешті-решт постала, була зовсім несхожою на поступовський проект.

На цю обставину вже звернули увагу історики. Зокрема, В. Верстюк висловив, з нашої точки зору, продуктивну ідею, що у назві «Центральна Рада» могло проявитися «прагнення лівих українських політичних сил через означення "центральна" відділити загальний координуючий центр від керівництва ТУП» [1, с.64]. Не слід виключати й того, що назву коаліційної організації запропонував той з суб'єктів її створення, який міг прийти на нараду з іменем «Центральна Рада» і запропонував його загалу. Як вже зазначалося, газета «Киевская Мысль» засвідчила існування 3 березня організації під такою назвою.

Звернемося тепер до «Споминів» М. Грушевського і наведемо той їх фрагмент, де йде мова про перші дні формування Центральної Ради:

«Здається, в четвер, 3 березня, прийшли перші відомості поштові про петербурзькі події, і Єфремов зачитав їх на зборах ТУП в клубі, і тоді утворення постійного українського осередку стало явним неминучою потребою. Організація молодіжі прислала того дня своїх представників поінформуватись про наміри старших в справі організації. ТУП ... пропонував іншим українським організаціям делегувати своїх представників для спільної акції. Серед молодіжі, здається, гадки були поділені; але рішучо спротивлялись сьому с.-деки, в центрі котрих стояв тоді Дмитро Антонович. На довгих нарадах, які відбувалися у нього в цих днях, 3-4 березня, рішено було добиватися утворення

центрального об'єднуючого органу замість проектного тупівцями бюро ТУП, обсипаного делегаціями інших організацій. Щоб формально обґрунтувати сей постулат, Антонович вишукав аж 13 професійних і всяких інших організацій Києва, с.-деківської закраски, до церковних хорів включно, і добивався для них представництва аналогічного з ТУП-ом... В тім же гуртку Антоновича, очевидно, виникла й гадка кликати мене якнайскоріше до Києва...

Коли прийшлося по кількох днях завзятої боротьби дати згоду на організацію центру по схемі Антоновича і К, переведено вибір мене на голову сеї нової організації, котрій без дискусії, якось сама собою прийшла назва «Центральної ради» – в протиставлення всяким місцевим і професійним радам, що творилися дедалі все в більшому числі...» [10, с.129,130].

Аналізуючи цю інформацію, слід мати на увазі, що М. Грушевський до 14 березня 1917 р. перебував поза Києвом. Наведений фрагмент «Споминів» складено на підставі розповідей різних людей, з якими Михайло Сергійович контактував вже після прибуття з Москви. Серед них була його дружина і, можливо, донька. Не викликає сумніву, що М. Грушевський з великою зацікавленістю розпитував усіх про перебіг подій, якими супроводжувалося утворенням Центральної Ради, вникаючи у всі деталі. Адже це стосувалося його особисто. На якому етапі, щоб зблизити позиції опонентів і зупинити дискусії навколо принципів організації Центральної Ради, мова зайшла про рекомендацію М. Грушевського на посаду Голови Центральної Ради.

Які ж висновки можна зробити, читаючи «Спомини» М. Грушевського?

Перш за все, підтверджується висновок, що ТУП справді прагнув створити загальноукраїнську організацію, але на власній базі і під своїм контролем. Зокрема, М. Грушевський пише про неї, як про *«проектване тупівцями бюро ТУП, обсипане делегаціями інших організацій»*, або навіть *«розширене бюро ТУП»*. Ця фраза «Споминів» дуже точно змальовує план лібералів.

По-друге, досить важливою для дослідника є оцінка Грушевським опонентів ТУП по переговорах. «Поступовська» версія утворення Центральної Ради ґрунтується, серед усього іншого, і на впевненості у тому, що ніякої дієздатної структури, крім ради ТУП, український рух на початку березня 1917 р. не мав, а значить, тільки вона могла очолити цей рух. В. Солдатенко пише про ТУП як про *«...єдину організацію, що мала свій керівний, дієздатний орган (раду)...»* [4, с.107]. У літературі інколи наводиться саркастична фраза Грушевського про *«аж 13 професійних і всяких інших організацій Києва, с.-деківської закраски, до церковних хорів включно»*, для яких Д. Антонович добивався представництва, аналогічного з ТУП. Але при цьому не звертається увага на те, що опоненти ТУП змальовуються Грушевським як більш-менш сконсолідована, притому дуже активна сила. Для її позначення він використовує терміни «організація молодіжі» і «гурток Антоновича». Як і Д. Дорошенко, М. Грушевський зазначає, що ідея створення організації на коаліційних засадах була підтримана й військовими [9, с.129], серед яких на зборах був М. Міхновський. Ця організація мала свою мету – *«утворення центрального об'єднуючого органу замість проектного тупівцями бюро ТУП»*, виробляла свою лінію поведінки і прислала своїх представників на збори, *«проінформуватись про наміри старших»*. Вона цілком самостійно обговорювала ситуацію і розробляла плани на майбутнє. Напевне, ця організація була певним чином структурована.

Аж до повного узгодження питання про об'єднання ця організація існувала відокремлено від ТУП, зустрічаючись з ним лише для переговорів. Навіть приміщення для своїх засідань вони обирали різні. ТУП засідав в українському клубі «Родина», перетвореному під час війни в госпіталь. Опоненти поступовців обрали місцем своїх зустрічей будинок Д. Антоновича. На це прямо вказував М. Грушевський. У своїх «Споминах» він звертає увагу на *«довгі наради, які відбувалися у нього (Д. Антоновича. – Ф. Т.) в тих днях, 3-4 березня»* [10, с.129]. В іншому місці він говорить, що його донька *«випадково натрапила на сю парламентну нараду в помешканні Антоновича (мається на увазі нарада, на якій йшла мова про необхідність запрошення М. Грушевського для керівництва проектованим центром. – Ф. Т.), в п'ятницю 3 березня, зайшовши до його племінниці...»* [10, с.129]. Напевне, бував в будинку Д. Антоновича і М. Міхновський. Принаймні, зафіксований факт запрошення відвідати його самим Дмитром Володимировичем [13, с.8]. Р. Млиновецький пише, що саме у будинку Д. Антоновича відбувалися засідання організації, яку він називає Українською Центральною Радою, організованою «Братством самостійників» [7, с.99]. Хоча існування такої Ради не доведено, але «прив'язка» її до будинку Антоновича характерна. Напевне, цей будинок був відкритий для інших самостійників.

По-третє, «Спомини» М. Грушевського не дають підстав для твердження, що саме поступовцям належала ідея створення Центральної Ради. У «Споминах» назва «Центральна Рада» з'явилася після розповіді про декілька днів завзятої боротьби, коли план ТУП провалився і була досягнута згода сторін *«на організацію центру по схемі Антоновича і К, переведено вибір мене (тобто М. Грушевського. – Ф. Т.) на голову сеї нової організації, котрій без дискусії, якось сама собою прийшла назва "Центральної ради"»*. Тобто, як і в «Уривку зі споминів...» Є. Чикаленка та в «Історії України. 1917–1923 рр.» Д. Дорошенка, у «Споминах» М. Грушевського спочатку з'явився смисловий блок про угоду щодо принципів створення об'єднаної організації, а потім – її узгоджена назва «Центральна Рада». Що випадковість у даному випадку малоімовірна, свідчить і «Календар історичних подій за лютий 1917 –

березень 1918 року), упорядкований в 1967 р. Яковом Зозулею, колишнім членом Центральної Ради: «В Києві Товариство українських поступовців виходить з підпілля і вирішує проголосити свою Раду об'єднувальним центром... Дізнавшись про таку постанову, Д. Антонович, Іван Степаненко і Олександр Степаненко негайно поставили вимогу до Ради ТУП, щоб були закликані до організації українського центру всі українські організації, що і сталося» [14, с.8].

Додатковим аргументом проти поступовської версії є те місце в «Споминах» М. Грушевського, де він говорить про вибори заступника голови УЦР: «Приставши на її (Центральної Ради. – Ф. Т.) організацію, тупівці понесли новий удар при виборі товариша голови» [10, с.130]. Мова йде про події, які відбувалися 7 березня, коли, за версією М. Грушевського, один з лідерів ТУП Д. Дорошенко не був обраний до складу керівництва Ради*. Як можна тлумачити цю фразу? Для слова «приставши» в сучасних словниках української мови наводиться декілька значень. Серед них – «приєднавшись», «погодившись», але значення «розпочавши», «наважившись» чи «ініціювавши» – у словниках немає.

По-четверте, М. Грушевський, якщо порівняти його «Спомини» з текстами Є. Чикаленка і Д. Дорошенка, дає обґрунтованішу і переконливішу відповідь на питання, чому проект поступовців не був реалізований.

Якщо йти за логікою поступовських мемуаристів, то вся справа у тому, що членам ТУП довелося вести переговори з людьми «з демагогічним нахилом» і навіть «безпринципними демагогами»**, переконати яких виявилось неможливим. Саме тому Товариство вирішило поступитися. Повторюючи відповідний фрагмент мемуарів Є. Чикаленка, Д. Дорошенко пояснює цей крок прагненням лідерів ТУП досягнути загальнонаціональної єдності. Вони так і пишуть: «Щоб не розбивати сил і не утворювати двох (у Є. Чикаленка – «нових») центрів...». Схоже, повністю погоджується з цією версією і В. Солдатенко: «Отже, щоб не розбивати сили, не допустити створення двох центрів руху, тупівці, як єдина організація, що мала свій керівний, дієздатний орган (Раду), пішли у перші дні березня 1917 р. на створення однієї та єдиної Центральної Ради» [4, с.107]. З цього фрагмента перед читачем постає мудра, відповідальна і, що особливо важливо, єдина на той час українська організація з власним керівним органом (Радою), яка в ім'я загальнонаціональної єдності цілком свідомо відмовилася від своїх амбіційних намірів. Але той самий читач може поставити питання: як ТУП, маючи організаційну перевагу, погодився на реалізацію плану своїх опонентів (причому осіб з ...«демагогічним ухилом») і, по суті, істотно звузив собі політичну перспективу. Тут щось не так. На політичний альтруїзм поведінка поступовців не схожа. Причину поразки ТУП слід шукати як у глибоких ідейно-політичних розбіжностях партнерів по переговорах, які виключали компроміс, так і у несприятливому для ради Товариства співвідношенні сил не лише на переговорах, але й в суспільстві. ТУП не користувався помітною підтримкою в українському суспільстві і в умовах революції не мав шансів залучитися нею. «...Його сфера зв'язків і впливів була занадто вузька, його мало знали поза гуртом втаємничених і тепер зовсім не хотіли йти під його руку...» [10, с.129], – писав М. Грушевський. У цій ситуації дії опонентів ТУП, незважаючи на всі їх недоліки, виявилися продуманими і достатньо гнучкими. Коли дискусія між сторонами зайшла в глухий кут, то саме в групі Антоновича, пише М. Грушевський, «виникла гадка кликати мене якнайскоріше до Києва – стати на чолі того проектного центру, щоб знейтралізувати претензії тупівців...» [10, с.129]. Антонович і його товариші розраховували, що М. Грушевський, як колишній поступовець, буде на місці керівника майбутнього центру цілком прийнятним і для ТУП. Так воно і сталося. М. С. Грушевський пише: «...І у гуртка Старицької-Черняхівської із Дорошенком й інш. виникла теж гадка – кликати мене до Києва, в надії, що я, як діяльний тупівець давніших літ можу придатись для піднесення престижу ТУП-у і приборкання опозиції – особливо Антоновича... На мене, як видно, “старші” дивилися як на дядьку, котрий мав обов'язком стримувати її вибрики...» [10, с.129,132]. У контексті зазначеного немає підстав стверджувати, що поступовці з суто патріотичних намірів «пішли у перші дні березня 1917 р. на створення однієї та єдиної Центральної Ради». Вони *змушені* були на це піти. Про яку ініціативу тут можна говорити?

Скепсис щодо ініціативної ролі ТУП при створенні Центральної Ради посилює ознайомлення з деякими іншими джерелами, добре відомими дослідницькому загалу.

8 березня кияни ознайомилися із зверненням ТУП «До українського громадянства». Товариство одержало унікальну можливість продекларувати своє ставлення не лише до поточного моменту, але й до Центральної Ради, підкреслити свою особливу роль у її створенні (якщо вона справді мала місце) і, можливо, навіть заявити про свої претензії на лідерство. В цьому документі проголошувалась політична перспектива – автономія України (через скликання Всеросійських установчих зборів і перебудову Росії на федеративних засадах), населення заклиалося і до підтримки нового державного ладу (Тимчасового уряду), і до самоорганізації, («бо тільки в поєднанні сила»), і до створення

* В. Верстюк на підставі документів доводить, що Д. Дорошенко все-таки деякий час обіймав посаду заступника Голови УЦР (Див.: Верстюк В. Українська Центральна Рада. – С. 69).

** Саме так називає Є. Чикаленко «О. Степаненка та інших» (Див.: Чикаленко Є. Уривки із споминів. – С. 255).

українського національного фонду, і до підтримки української преси, українських шкіл, «Просвіт», і навіть до поліпшення продовольчої справи. Відозву підписали всі члени Ради ТУП, у т. ч. Є. Чикаленко, Д. Дорошенко [15]. Але про Центральну Раду в цьому документі навіть не згадується, хоча на цей час на міжпартійній основі уже була створена її президія, до складу якої, як заступник голови, увійшов і член ради ТУП Д. Дорошенко [1, с.68]. Питання, чому Товариство «забуло» про Центральну Раду, якщо вона була його «дітищем», вимагає пояснення. Випадковим цей момент назвати важко.

Звернемося ще до одного джерела. Слідами подій 19 березня (ст. ст.) у першому номері офіційного видання Центральної Ради «Вістей з Української Центральної Ради» вказано організації, які делегували своїх представників до Ради: «Українське наукове товариство, Українське технічне агрономічне товариство, Українське педагогічне товариство, Національний український союз, кооперативи, студентство усіх вищих шкіл м. Києва, Союз міст (городів), робітників, війська, соціал-демократичних груп і ін.» [16]. Про якусь особливу роль у створенні Центральної Ради Товариства українських поступовців як окремої структури не говориться. Серед тих, хто делегував своїх представників до Центральної Ради, ТУП також не згадується, хоча про участь українських соціал-демократичних груп мова все-таки йде. Це, звичайно, не означає, що членів ТУП у Центральній Раді взагалі не було. Напевне, вони увійшли до Центральної Ради у складі групи Союзу міст чи іншої організації. Але те, що їх не представили під власним іменем, яке було добре відоме в суспільстві, – викликає запитання. 10 років тому своє здивування з цього приводу висловив В. Верстюк [1, с.67].

Відповіді, чому так сталося, немає і сьогодні. Але напрошується припущення, що робота в Центральній Раді не відносилася до вищих пріоритетів ТУП. Не зумівши створити підконтрольну собі загальнонаціональну організацію і опинившись у меншості у створеній на коаліційних засадах УЦР, поступовці дуже швидко почали втрачати інтерес до неї, зосереджуючись на роботі у владних структурах нового режиму. Взагалі, якщо жорстко не прив'язувати діяльність ТУП у перші дні революції до утворення Центральної Ради, підстав для запитань і здивувань з приводу «незрозумілого» висвітлення в джерелах діяльності тупівців буде значно менше. М. Грушевський у своїх «Спогадах» досить стримано оцінює проукраїнську діяльність ТУП на початку березня: «“Старші українці”, розуміючи сю напружену і начинену всякими конфліктами ситуацію, за краще вважали взагалі не втручатися в українську авантюру. Чикаленко далі сидів у себе на селі і не подавав голосу. Інші теж кожний пильнували своєї служби, не спішаючи приєднуватися до нового українського руху. Центральна Рада була полишена молодіжці...» [10, с.132]. Б. Мартос також досить скептично ставиться до діяльності ТУП на початку березня 1917 р. Днем організації УЦР він пропонує вважати 7 березня, «коли зібралися представники різних українських організацій, і коли вони заснували Центральну Раду й обрали її президію, в склад якої ввійшли представники не тільки ТУП, але й інших українських товариств». Про події 3 березня він взагалі нічого не пише. Що ж стосується 4 березня, то цього дня, за його інформацією, відбулося засідання деяких українських організацій, у т. ч. ТУП, «яке намітило план культурно-просвітної діяльності», і нічого більше [17, с.34,35].

Все зазначене вище свідчить, на наш погляд, переконливо свідчить, що верія про «започаткування» Центральної Ради членами ТУП є «неспростовним знанням», документально не підтверджується. А це, у свою чергу, залишає відкритим питання дальшого дослідження обставин утворення УЦР.

На наш погляд, деякі з цих обставин можна прояснити, якщо уважніше проаналізувати склад опонентів ТУП в переговорах щодо майбутнього всеукраїнського об'єднання.

Діяльність цієї групи не досліджувалася істориками і мало й необ'єктивно описана в мемуарах. Зокрема, Є. Чикаленко і Д. Дорошенко про своїх опонентів пишуть досить скупо, але з неприхованою антипатією. Перед читачем постають неврівноважені, безвідповідальні, безчіткої ідеологічної орієнтації, схильні до політичної демагогії люди, з якими навіть на особистісному рівні важко спілкуватися і які провалили багатообіцяючий політичний проект ТУП. Співробітництво з ними, такими "безпринципними демагогами, як Степаненко та інші...", – писав Є. Чикаленко, – мене, хворого, так знеохотило, що я з того часу перестав ходити на засідання Центральної Ради» [12, с.255].

Немає сумніву, що це суб'єктивний і політично упереджений підхід. Але факти узгоджених дій опонентів ТУП, серед яких мемуаристи називають І. Стешенка, Д. Антоновича, О. Степаненка, а також М. Міхновського і його однодумців, у недостатньо поінформованого читача можуть викликати здивування і вимагають пояснення. Занадто різними здаються вони для узгоджених дій. Адже про Д. Антоновича й І. Стешенка склалася думка як про прибічників автономістсько-федералістичної перспективи України. Саме така політична орієнтація досить довго переважала в Центральній Раді. Що ж стосується О. Степаненка, то він увійшов в історію як послідовний самостійник, один з організаторів Української народної партії, соратник М. Міхновського, учасник II Всеукраїнського студентського з'їзду у Львові (1913 р.), який пройшов під гаслами сепаратизму від Росії [18, с.166]. Без сумніву, діями О. Степаненка, М. Міхновського та його однодумців [11, с.85; 10, с.129] не обмежується участь самостійників у створенні Центральної Ради. Серед засновників УЦР деякі автори називають і 24-літнього самостійника В. Отаманенко (його вважають ідейним провідником «Братства самостійників»),

співорганізатор видавництва «Вернигора», яке в 1917 р. масовими тиражами видавало самостійницькі листівки і брошури [18, с.142; 7, с.114-115]. Для відповіді, чи має цей список продовження, слід провести спеціальне дослідження. Але і сказаного цілком достатньо для висновку, що не в інтересах вивчення проблеми обмежуватися констатуванням участі «поодиноких самостійників» у створенні «однієї та єдиної» Центральної Ради. Слід розглянути питання у ширшому контексті. Зокрема, чи мали самостійники необхідні кадрові й інтелектуальні ресурси для участі у такому важливому політичному проекті, як утворення Центральної Ради, і як вони взагалі опинилися в ньому разом із соціалістами?

Існує точка зору, що самостійники в березні 1917 р. не мали ніякого суспільного впливу, а в українському середовищі домінували прихильники національно-територіальної автономії України. Адже загальновідомо, що з початку ХХ ст. в українському політичному спектрі переважали соціалістичні партії і групи з автономістсько-федералістичною орієнтацією. Вважається, що в роки війни у цьому відношенні мало що змінилось. Але це не так. З початком Світової війни в українському суспільстві стали швидко поширюватися самостійницькі настрої. Відповідь на питання, чому це відбувалося, можуть підказати обставини Першої світової війни, яка показала повну безперспективність надій на вирішення «українського питання» в умовах царської Росії. Це і викликало еволюцію частини українських соціалістів від ідеї територіальної автономії в межах Росії до сепаратизму і самостійності. Колишні відмінності між соціалістами-автономістами і самостійниками в цих умовах почали відходити (звичайно, на певний час) на задній план.

У літературі наводиться немало прикладів такого політичного дрейфу. Мова йде не про поодинокі випадки, а про зміну позиції цілих груп, гуртків, організацій – як соціалістичної спрямованості, так і безпартійних, зокрема, молодіжних (членів «Юнацьких спілок» та інших молодіжних груп) [19, с.275–284; 20, с.76-79; 21, с.6; 5, с.213-215]. Про існування в Києві у 1916 р. молодіжних груп з самостійницькою орієнтацією писав у своїх «Споминах» і М. Грушевський [10, с.115].

У цей процес виявився втягнутим і Д. Антонович, про значну роль якого у створенні Центральної Ради пишуть всі мемуаристи і дослідники. Очоловані ним українські соціал-демократи (в літературі про них говориться як про «групу Д. Антоновича») в роки війни визначилися на платформі Союзу визволення України і підтримували з ним зв'язки [19, с.279,280]. Таким чином, майже всі опоненти ТУП, прізвища яких називаються у споминах Є. Чикаленка, Д. Дорошенка і М. Грушевського, дистанціювалися від традиційного для українського політикуму курсу на національно-територіальну автономію у складі Росії. Принципових політичних перешкод для їх тісної співпраці з послідовними самостійниками не залишалося.

У цей контекст, на наш погляд, вписується і версія про участь в березневих подіях 1917 р. «Братства самостійників», сформульована Р. Бжеським (Р. Млиновецьким), який називає себе одним з членів цієї організації.

Ми вже наводили архівні документи – виявлені в фондах поліції три варіанти програми «Братства самостійників», які мали спільний прототип. Поширювалися вони в різних регіонах України. У поєднанні з іншими матеріалами, ці документи, на наш погляд, дають підстави для висновку, що організація чи окремі групи під цією назвою справді існували [5, с.208,209]. Продовжуючи дискусію з нами, В. Солдатенко, навпаки, вважає, що «наявність згаданих документів зовсім не дає підстав про незаперечне свідчення існування відповідної організації» [4, с.105]. У зв'язку з цим виникає питання: скільки документів слід пред'явити, щоб шановний дослідник змінив свою точку зору? Адже насправді подібних матеріалів було значно більше – як відомо, в архіві попадає, а потім виявляється істориками лише невелика їх частина. Та справа, звичайно, не в документах (при певному підході сумніватися в існуванні політичної організації можна за будь-якої їх кількості), а в людях, які стояли за ними, тримали їх в руках, переховували, читали, передавали іншим, ризикуючи при цьому потрапити в руки поліції, обговорювали, сперечалися, поділяли чи відкидали продекларовані в них погляди. Справа, врешті-решт, в історичних фактах. А їх, на наш погляд, достатньо для висновку про існування в роки Першої світової війни в Україні самостійницької політичної течії, у складі якої були й ті, хто так чи інакше був причетний до зазначених документів «Братства самостійників».

У світлі зазначеного вище тісна співпраця соціалістів-автономістів і самостійників при створенні Центральної Ради здається цілком природною. Можливо, це партійно-політичне середовище не було так чітко структуроване, як його опонент – Товариство українських поступовців. Але, якщо судити з конкретних дій, у ньому було достатньо внутрішньої злагоди і відчуття спільної мети. Воно мало відповідні кадрові ресурси і політичну волю, щоб розпочати формування Центральної Ради. Нарешті, було чітке відчуття політичного опонента, яке служило додатковим фактором внутрішньої консолідації. Ніякими стримуючими обставинами (як, наприклад, характерним для поступовців прагненням залишити за собою дореволюційні позиції і навіть зміцнити їх) його представники не були переобтяжені. Саме вони запропонували коаліційну форму організації і вперто добивалися свого. Подібна позиція відкрила можливості для відчутного виграшу в ініціативі. На наш погляд, опоненти ТУП мали не менше, а навіть більше можливостей, щоб стати ініціатором створення УЦР. Але – це лише гіпотеза, адже документів, які б прямо засвідчили, що саме ці люди запропонували назву «Центральна Рада» новій організації, і що саме вони почали її конструювати, – не знайдено.

Підбиваючи підсумки, можна з певністю стверджувати небагато.

По-перше, підстав для висновку що версія про ініціативну роль членів ТУП у «започаткуванні» Центральної Ради є «неспростовним знанням», явно недостатньо. Жоден із введених у науковий обіг документів прямо її не підтверджує. Те, що вона була зафіксована в публікаціях деяких діячів Української революції (наприклад, П.Христюка)*, не компенсує цієї фундаментальної хиби. В цілому, ця версія виходить за інформаційне поле використаних для її підтвердження історичних джерел. Схоже, що В. Солдатенко це розуміє, коли визнає, що «...лише деякі елементи документів», на яких побудована його версія, «справді можна витлумачити й неоднозначно». Але замість того, щоб проаналізувати ці «елементи» предметно проаналізувати і чітко і витлумачити ці «елементи», він вдається до абстрактного теоретизування з приводу «відмінностей у датуванні події», як про «явище... досить поширене та зрозуміле» для мемуарних джерел, а також про «певні редакційні недосконалості інформаційно-репортерських матеріалів», що «трапляється в журналістській практиці нерідко» [4, с.106]. Певне, у свідомості дослідника склалася досить жорстка схема, через призму якої він розглядає не лише дослідницькі тексти, а навіть історичні джерела. Лише з шляхом натяжок і перебільшень можна стверджувати, що саме ТУП виробив ідею Центральної Ради і дав її назву, що він ініціював її створення. При нинішній джерельній базі ця версія повинна бути сприйнята як гіпотеза, про що слід чітко сказати.

По-друге, є достатньо підстав, щоб стверджувати, що у процес створення загальнонаціонального об'єднання виявилися втягнутими дві групи українського політикуму: 1) соціалісти (*автономістської, сепаратистської ісамостійницької спрямованості*), що діяли узгоджено з послідовними самостійниками більш правої орієнтації (О. Степаненко, М. Міхновський та ін.); 2) ліберали, здебільшого члени ТУП. Це були два відособлені національно-політичні центри, які перебували у стані жорсткої конкуренції. Фундаментальною підставою для існування цих центрів було різне бачення соціально-економічного і політичного майбутнього України і принципів формування загальноукраїнської організації. Достеменно відомо, що з ідеєю створення коаліційного об'єднання, висунутої всупереч проекту ТУП, виступила група, яку представляли І. Стешенко, Д. Антонович і О. Степаненко. Саме ця група запропонувала і вихід з глухого кута, в якому опинилися переговори, – запрошення на голову організації М. Грушевського. Хто перший назвав себе 3 березня 1917 р. (або навіть раніше) іменем «Центральна Рада», або запропонував його загалу (кого включав цей загал 3 березня?) – невідомо. Можливо, в метушні перших днів революції обидві групи, які перебували в різних місцях Києва, деякий час носили це ім'я. При нинішній джерельній базі стверджувати щось певне неможливо. У той же час ця версія має право на існування як гіпотеза, над якою ще слід працювати, розширюючи коло документів, вдосконалюючи методику роботи з ними.

Джерела та література

1. Верстюк В. Українська Центральна Рада. – К., 1997.
2. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2 т. – К., 1996. – Т. 1.
3. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис. – К., 1999.
4. Солдатенко В. Ф. Ідейний опонент М. Грушевського (Полемічні зауваги на полях книги Ф. Турченка «Микола Міхновський: Життя і Слово») // Український історичний журнал. – 2006. – № 5.
5. Турченко Ф. Г. Микола Міхновський. Життя і Слово. – К., 2006.
6. Мірчук П. Микола Міхновський. Апостол української державності. – Філадельфія, 1960.
7. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань. – 1970. – Т. 1.
8. 1917 год на Киевщине. Хроника событий. – Харьков, 1928.
9. Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. – К., 2002. – Т. 1: Доба Центральної Ради.
10. Грушевський М. Спомини // Київ. – 1988. – № 8.
11. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. (1914–1920). – Мюнхен, 1969.
12. Чикаленко Є. Уривок із споминів за 1917 рік // Науковий збірник Української Вільної Академії наук у США (1945–1950–1995). – IV. – Нью-Йорк, 1999.
13. Антонович К. З моїх споминів про Миколу Міхновського // Самостійна Україна. – 1957. – № 11.
14. Зозуля Я. Велика українська революція. (Матеріали до історії українських державностей). Календар історичних подій за лютий 1917 – березень 1918 року) / Упорядкував др. Яків Зозуля. – Нью-Йорк, 1967.
15. Нова Рада. – 1917. – 25 березня.
16. Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – 19 березня.
17. Мартос Б. Перші кроки Центральної Ради // Визвольний здвиг України. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1989.
18. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. – К., 1998.
19. Наумов С.О. Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. XIX ст. – лютий 1917 р.). – Харків, 2006.

* П. Христюк, який не був причетний до утворення Центральної Ради, а включився в її діяльність пізніше, писав: «За їх проводом (членів ТУП. – Ф. Т.) і було утворено в Києві в перших числах березня (ст. ст.) «Українську Центральну Рад» (Див.: Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції 1917–1920 рр. – Т. 1. – 1921. – С. 15). Ніяких деталей, жодного документа чи аргументу автор не наводить.

20. Старух О. В. Український трикутник: унітаристи, самостійники, федералісти // Українська революція: 1917 – початок 1918. Проблеми, пошуки, узагальнення: Збірник наукових статей. – Запоріжжя, 1998.
21. Телешун С.О. Національне питання в програмах українських політичних партій кінця XIX – початку XX ст.: Автореф. дис... канд. істор. наук. – К., 1966.

Summary

The discuss problems concerning the determination the political forces, which initiated the organization of the Ukrainian Central Council in 1917 are actualized by the author in this article. The author comes to the conclusion, that the process of the Ukrainian statemaking in the beginning of 1917 was the result of the interaction of the representatives of the various political forces both the socialistic and independent orientation.

О. Г. Шишко

УКРАЇНІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН В ОДЕСІ В ЧЕРВНІ 1917 р.

Розгортання національно-демократичної революції в Україні відбувалося в умовах продовження першої світової війни, у зв'язку з чим військо стало одним з найактивніших учасників революційних подій. У російській армії перебувало 6 млн українців, основною вимогою яких вже в перші місяці революції стало домагання її українізації.

Важливою базою Румунського фронту і транспортної флотилії Чорного моря була Одеса, гарнізон якої налічував 100 тис. солдатів та офіцерів, переважна більшість яких була вихідцями з південних губерній України. Цією обставиною в повній мірі скористалися провідні діячі українського руху міста, завдяки зусиллям яких процес українізації військових частин мав значні успіхи.

Процеси утворення національних частин в російській армії у 1917 р. знайшли своє відображення у науковій літературі, у той же час їх одеська специфіка досліджена ще не в повній мірі. Стаття є спробою розглянути взаємовідносини військового командування Одеського округу, органів революційної російської демократії та українських органів влади м. Одеси щодо питання утворення українських військових частин. Саме характеру цих взаємовідносин, які в червні 1917 р. досягли найбільшої гостроти, і присвячена дана публікація.

Певні аспекти даної проблеми знайшли своє відображення ще в працях науковців з діаспори. Так, праці В. Кедровського [1], який був членом Центральної Ради та Українського Генерального військового комітету (УГВК), цікаві тим, що не тільки містять фактичний матеріал, а й передають враження безпосереднього учасника тих подій, у тому числі і в Одесі. Р. Млиновецький [2], стисло викладаючи перебіг процесу українізації війська в Одесі, звертається до періодичної преси, у тому числі і всеросійської, подаючи таким чином реакцію супротивної сторони.

Революційні події в Одесі 1917 р. знайшли своє відображення і в працях сучасних одеських істориків. Зокрема, в монографії Т. Вінцовського [3], присвяченій місцевим органам української влади в Херсонській губернії, висвітлюється й хід українізації армії, аналізуються рішення тогочасних органів влади у місті з цього питання. Взаємовідносини центру та регіонів за часів Центральної Ради, у тому числі і в питаннях українізації в російській армії, стали предметом аналізу в публікації О. Гонтара [4].

На червень 1917 р. український рух в Одесі набув значного поширення і впливу, він був репрезентований Українським керівним комітетом (УКК) та Одеською Українською Військовою Радою (ОУВР). Ці органи української влади послідовно висували вимоги як до місцевих революційних органів влади, так і до Тимчасового уряду негайного визнання права України на автономію та створення окремих українських військових частин і наполегливо вимагали їх втілення в життя.

Так, наприкінці травня декілька маршових рот (маршові роти запасних полків мали по 800-900 вояків кожна [2, с. 125], а в самому полку було 5-6 тис. вояків) одного із запасних полків відмовились виступати на фронт. Причини такого вчинку були чітко окреслені в постанові ОУВР від 27 травня 1917 р. З цього документу випливає, що цей крок став наслідком як стихійного руху солдатських мас, так і діяльності ОУВР. Скажімо, представників маршових рот вражав той факт, що “маршові роти складаються в більшості з українців, а замінюються в більшості солдатами неукраїнської національності, і що із їх одходом на фронт в Одесі не лишається організованої української сили, яка б завше могла стати в оборону прав українського народу” [5, с. 344]. А ОУВР вбачала велику небезпеку для подальшого розвитку українського народу такий стан речей, коли “громадські і урядові організації в Одесі в сей час зайняли яскраво ворожу позицію до українства, позаяк в склад цих організацій входять представники російських соціалістичних і навіть буржуазних партій, а українські партії свідомо і організовано виключаються” [5, с. 344].